

Sisällissodan muistamisen rajat työväenkaupungissa

Tampereen patsaskiista 1920–1923

Tampere oli ensimmäisen tasavallan kontekstissa monessa suhteessa erityislaatuinen kaupunki. Sisällissota toisaalta kosketti kaupunkia poikkeuksellisen paljon niin kuolleiden määrässä mitattuna kuin siinä mielessä, että siellä käytiin sodan lopputuloksen kannalta ratkaiseva ja Pohjoismaiden historian suurin kaupunkitaistelu. Toisaalta maan selväpiirteisin teollisuuskaupunki oli tunnetusti ennen kaikkea työväenkaupunki. Tampere oli itse asiassa maan suurimmista kaupungeista ainut, jossa oli maailmansotien välillä demokratisoituneessa kaupunginvaltuustossa vasemmistoenemmistö. Kaupunkien joukossakin vasemmistoenemmistö oli vain Kotkassa ja vuosina 1925–1930 Kajaanissa.¹ Tässä mielessä juuri Tampere tarjoaa hedelmällisen ikkunan tarkastella niin sisällissodasta selviytymis- kuin demokratisaatioprosessia kaupungissa, jossa “hävinneet” ja aiemmassa epädemokraattisessa kunnallishallinnossa vaikutusvallatta jääneet käyttivät kunnallispoliittista valtaa.

Erityisen mielenkiintoista on tarkastella sisällissodan muistamista ja sitä miten kaupungin poliittinen valta-asetelma siihen heijastui. Sisällissota ja sen tulkintoihin liittyvät erimielisyydet olivat läsnä valtuustokeskusteluissa heti vuonna 1919. Huomatavoin ja laajaa valtakunnallista huomiotaakin saavuttanut tapaus oli kuitenkin vuosien 1920–1923 niin sanottu patsaskiista, joka käytiin Hämeenpuistoon pystytetystä muistopatsaasta. Patsas jäi lopulta paikalleen Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksellä 19.9.1923 ja seisoo paikallaan tänäkin päivänä. Kaupungin por-

varillinen osa käytti patsaasta useimmiten vapausotadiskurssin mukaista käsitettä ”vapaudenpatsas”. Patsaan valtakunnallista merkitystä valkoisessa sisällissodan muistamisessa alleviivaa kuitenkin Riitta Kormanon havainto, että Helsingissä sen nimitykseksi vakiintui ”Itsenäisyydenpatsas”. Myös nimitystä ”Tampereen valloituksen muistomerkki” saatettiin käyttää, millä tietysti viitattiin valkoisen armeijan suorittamaan punaisen Tampereen kukistamiseen. Työväenliikkeen sanastossa patsas taas oli valkoisen teloittajan Johannes Frommin mukaan ”Rummin Jussi”, samaan terroritematiikkaan viitaten ”Lahtaripatsas” tai patsaan kiistanalaisuutta korostaen ”Valkoisten voitonpatsas”.²

Patsaskiihistä ovat aikaisemmin kirjoittaneet Kormano sota-muistomerkkejä käsitelleessä taidehistorian väitöskirjassaan, Eino Jutikkala Tampereen historiassaan, Niko Kannisto vuosien 1918–1924 SDP:tä käsitelleessä melko tuoreessa väitöskirjassaan ja Jari Heiskanen pro gradussaan sekä kokoomateokseen kirjoittamassaan artikkelissaan.³ Heistä Heiskanen käyttää laajinta lähdepohjaa. Hän on käynyt läpi niin Korkeimman hallinto-oikeuden pöytäkirjat kuin muistomerkkivaliokunnan aineiston Tampereen kaupunginarkistossa. Laajaa ajanjaksoa tutkinut Heiskanen ei kuitenkaan esitä kiistasta erityistä analyysiä, joka liittäisi sen ensimmäisen tasavallan tematiikkaan tai keskusteluun sisällissodan muistamisesta ja toisaalta vasemmistoenemmistöisen kaupunginvaltuuston mahdollisuuksiin vaikuttaa siihen. Jutikkala on käyttänyt suppeampaa lähdepohjaa ja valtuuston pöytäkirjojen sijaan kunnalliskertomuksia.⁴

Artikkelissani arvioiden, mitä Tampereen ”patsaskiihstä” kertoo työväenliikkeen mahdollisuuksista vaikuttaa sisällissodan muistamiseen kaupungissa, jossa sillä oli kunnallispoliittinen valtasema. Liitän kiistan myös yhteiskunnan porvarillisten rakenteiden ja valtuuston enemmistön väliseen vuorovaikutukseen, mikä muodostui tapahtumien edetessä erityisen keskeiseksi.⁵ Yhteiskunnalliset rakenteet ymmärrän tässä muun muassa pankkien, oikeuslaitoksen, yliopistojen, suojeluskuntien ja elinkeinoelämän muodostamaksi verkostoksi, joka oli Suomessa länsieurooppalaisessa katsannossakin poikkeuksellisen vahvasti porvarillisen

yhteiskuntakerroksen miehittämä ensimmäisen tasavallan aikana.⁶

Porvarillisvoittoiset rakenteet kuitenkin merkittävästi määrittelivät eduskunnassa ja kunnanvaltuustoissa tapahtuvan vallankäytön ohella sitä, millainen maa Suomi maailmansotien välillä oli. Tampereen patsaskiistassa merkittäväksi osoittautui pankkien, oikeuslaitoksen ja suojeluskuntien rooli, jonka voi katsoa rajanneen kunnallisen demokratian mahdollisuuksia vaikuttaa sisällissodan muistamiseen. Kiista tarjoaakin kiintoisan uuden näkökulman ensimmäiseen tasavaltaan muun muassa oikeus- ja taloushistoriallisesti. Miika Siironen on Iisalmen osalta todennut, että ”valkoisuus” ja siihen keskeisesti liittynyt vapaussotamyytti olivat paikallisyhteisössä selkeästi hegemonisessa asemassa. Valta-asemaa ilmaistiin yhteisössä erilaisin representaatioin, johon kuuluivat esimerkiksi tietyt juhlapäivät. Työväenliikkeen kilpailevat kulttuuriset projektit pysyivät lähinnä liikkeen sisäisinä ja niitäkin vaikeutettiin tilan rajauksilla ja tarvittaessa pakokovallan avulla.⁷ Kiista muistopatsaan kohtalosta ilmentää hyvin, miten tämä asetelma heijastui selkeässä työväenkaupungissa, jossa työväenliikkeellä oli periaatteessa poliittinen valta-asema.

Lähdeaineistonani olen käyttänyt Tampereen kaupunginarkistosta löytyviä kaupunginvaltuuston, rahatoimikamarin ja muistomerkkivaliokunnan pöytäkirjoja, Korkeimman hallinto-oikeuden arkistoa Kansallisarkistossa, sanomalehdistöä ja Tampereen kaupunginarkiston Yrjö Raevuoren henkilöarkistoon sisältyviä päiväkirjoja. Hyödynnän sisällissodan muistomerkeistä tehtyä tutkimusta, jonka kautta liitän Tampereen tapauksen yleiseen sisällissodan muistamisen viitekehykseen. Tarkastelen toisaalta, mitä Tampereen patsaskiista kertoo yleisistä sisällissodan muistamisen rajoista, mutta myös sitä, oliko se jollain tavalla erityinen kansallisessa kontekstissa.

Symbolisesti erityisen merkittävä ja hintava muistopatsas saa vastaansa vasemmisto- enemmistöisen kaupunginvaltuuston

Tampereen patsashankkeet asettuvat osaksi koko maan kattanutta valkoisen Suomen muistamisprojektia, jossa nopeassa tahdissa pystytettiin pitkälle päälle 300 muistomerkkiä.⁸ Muistomerkit symbolisoivat osaltaan valkoisten hegemonista asemaa määrittellä sisällissodan muistamista julkisessa tilassa. Ulla-Maija Peltonen on laskenut, että hävinneen puolen muistomerkkejä olisi pystytetty vuoteen 1929 mennessä vain 11 paikkakunnalle. Kuvaavaa oli, että työväenkaupunki Tampereellekin Kalevankankaan hautausmaan muistomerkki pystytettiin vasta asevelihengessä toukokuussa 1941. Kyse oli siitä, että patsaan pystyttämiseen tarvittiin aina viranomaisen lupa ja hakijan perustelut tai yksityisellä maalla maanomistajan lupa, minkä vuoksi punaisia muistomerkkejä oli vaikeaa saada sisällissodan jälkeisessä tilanteessa pystyyn.⁹

Sisällissodan muistopatsaat kytkeytyivät myös laajempaan eurooppalaiseen muistokulttuuriin. Ensimmäisen maailmansodan tuloksena oli pystytetty satoja tuhansia patsaita ympäri Eurooppaa, esimerkiksi pelkästään Ranskassa noin 40 000. Patsaista tulikin sodan muistamisen tärkein elementti. Tampere muodosti valkoisten “vapaussotakertomuksessa” erityisen keskeisen paikan. Olihan taisteluissa kaatunut kahdeksansataa valkoisenkin armeijan sotilasta, jotka jakautuivat lähes 300 eri paikkakunnalle. Aapo Roselius vertaakin Tampereen taistelun asemaa valkoisen Suomen yhteisenä taisteluna jopa Verdunin merkitykseen ranskalaisessa maailmansotakertomuksessa.¹⁰

Koko maan tasolla valkoisten patsashankkeiden vetäjinä olivat usein suojeluskunnat, harvemmin kunnat, mutta Turun ja Viipurin tapaan Tampereella kaupunki otti johtavan roolin niin rahoittajana kuin hankkeiden ohjaajana asetetun muistomerkkivaliokunnan kautta. Tämän voi katsoa liittyneen siihen, että patsaat olivat valkoisten näkökulmasta suurten kaupunkien tapauksessa laajempia itsenäisyyden symboleja kuin vain paikallisia muisto-

merkkejä.¹¹ Kaupungin asema osoittautui kuitenkin Tampereella paljon mutkikkaammaksi kysymykseksi kuin Turussa ja Viipurissa, jossa demokraattisiinkin valtuustoihin tuli porvarillinen enemmistö. Vielä loppuvuoden 1918 porvarillisten miehittämä valtuusto kiirehti kokouksessaan 6.8.1918 tekemään päätöksen Kalevankankaan hautamuistomerkistä, valloituksen osaa ottaneille jaettavasta muistorahasta ja Kauppatorille (nyk. Keskustori) pystytettävästä muistopatsaasta, jonka oli määrä olla esityksen valtuustolle tehneen toimikunnan mukaan tavallista ”suuruusuntaisempi ja huomattavampi”. Tosin muistopatsaan paikka siirtyi lokakuun kokouksen päätöksen mukaisesti Hämeenpuistoon. Muistorahat tilattiin Berliinistä jo samana vuonna, mutta valmistusvaikeuksien ja postinkulun viivästymisen takia rahat jaettiin vasta keväällä 1920 valkoisten Tampereen valloituksen vuosijuhlassa. Oman täysin kultaisen rahansa sai myös valkoisen armeijan ylipäällikkö Mannerheim.¹²

Patsaskiista sai alkunsa, ennen kuin kumpaakaan elokuussa 1918 pystytettäväksi päätettyä muistomerkkiä oli ehditty paljastaa. Sosialidemokraattien K. V. Katajapuro teki 21.9.1920 valmisteluvaliokunnan sosialidemokraattisen enemmistön kannattamana valtuustoaloitteen, että valtuusto päättäisi keskeyttää kaikki patsaiden rakennustyöt. Hän perusteli kantaansa ennen kaikkea kaupungin vaikealla taloudellisella tilanteella. Oli itse asiassa totta, että Tampereen patsashankkeet olivat suhteellisesti kalliita suurtenkin kaupunkien vertailussa.

Turussa muistomerkki oli maksanut 60 000 markkaa, Viipurissa kaupunki maksoi puolet 200 000 markan patsaasta eli 100 000 markkaa. Tampereella porvarillinen valtuusto oli hyväksynyt jopa 400 000 markan menoerän vuoden 1919 budjettiin. Porvarit kuitenkin muistuttivat, että sitovat sopimukset taiteilijoiden kanssa oli jo tehty, joten niiden purkaminen johtaisi oikeusjuttuun. Sen kaupunki tulisi heidän mukaansa häviämään. Suurin osa rahoituksesta meni Hämeenpuiston patsaaseen, jota ensimmäisessä purkukeskustelussa käytetyt argumentitkin pääasiassa koskivat.¹³

Sinänsä vasemmistoenemmistöisen valtuuston tekemä päätös kunnallisen avustuksen eväämisestä valkoisten muistopatsaalle ei ollut Suomessa ainutlaatuinen. Esimerkiksi Viitasaarella valtuusto päätti olla myöntämättä toista erää patsasta varten tarkoitettua summasta. Päätös meni myös läpi, eikä siitä valitettu oikeuteen. Viitasaaren muistomerkki pystytettiin kuitenkin paikallisten yrittäjien tuella. Tampereella oli toisin: kaupunki oli rahoittanut, joskin hyvin pienillä summilla muuallakin (Jyväskylässä, Lapualla, Keiteleessä ja Saarijärvellä) toteutettuja muistopatsashankkeita ja Tampereen omien muistopatsaiden toteutuminen oli alusta alkaen paradoksaalisella tavalla kytketty kunnallisen rahan varaan vieläpä kokonaan.¹⁴ Siten siitä tuli symbolinen taistelu, jossa kummallakaan osapuolella ei ollut intressiä perääntyä. Toisaalta ei voi välttyä ajatukselta, että jo rahoitusjärjestely oli valkoisen Suomen näkökulmasta tapa saada nimenomaan työväenkaupunki kustantamaan valkoisten kaatuneiden muistoksi suunnitellut patsaat ja siten symbolisesti ”hyvittämään” sodan aikaisia tapahtumia. Tamperelaisen työväenliikkeen näkökulmasta taas tällainen hyvittäminen oli absurdia jo siitäkin syystä, että punainen terrori oli jäänyt kaupungissa pieneksi ja suurimmat kärsimykset työväestön näkökulmasta oli koettu vasta sodan jälkeen teloituksien ja vankileirien muodossa.

Äänekkäästi työväenliikkeen näkökulmia sisällissodan jälkeisessä Tampereen valtuustossa esittänyt Viljam Saaristo ilmaisi valtuustokeskustelussa perimmäisen syyn Katajapuron aloitteelle. Jos valkoiset olisivat sodan jälkeen osoittaneet enemmän anteeksiantoa, patsaan pystyttämisen voisi vielä ymmärtää. Nyt patsas kuitenkin muistutti kurjuudesta ja terroristista kaupungissa, jossa enemmistö oli työläisiä. Saaristo lisäsi myös, ettei sitä paitsi kehtaisi istua valtuustossa työläisten edustajana, jos tällainen patsas pystytettäisiin. Esimerkiksi edistyspuoluetta edustanut Toini Voipio ilmaisi porvarillisen puolen vapaussotatulkinnan. Patsasta ei oltu ajateltu vihan merkiksi toista kansanluokkaa kohtaan tai ”punakapinasta” muistuttamaan. Patsaan purkaminen merkitsisi opettajana työskennelleen valtuutetun mielestä bolshevismia ja anarkismia, koska se muistutti Venäjän vallasta

vapautumisesta ja olisi sitä paitsi väärin, mikäli valtuusto purkaisi jo tekemiään päätöksiä.¹⁵ Voipion retoriikassa kuvastui hyvin vapaussotamyytin konstruktio, jossa vastapuolena oli juuri venäläinen bolshevismi ja moraalinen kaaos, jolla vahvistettiin sosiaalista identiteettiä. Välimuotoja ei juuri ollut.¹⁶

Toinen opettaja, kristillistä työväkeä edustanut Alpo Lumme ärsyyntyikin bolshevikkisanan käyttämisestä keskustelun yhteydessä. Kiistaa ei hänen mukaansa saanut yksinkertaistaa bolshevikkien ja muiden väliseksi, koska patsaan vastustaminen ei ollut mitään bolshevismia. Antimilitaristiksi tunnustautunut Lumme kertoi luokallaan olevan poikia, joiden isät olivat vieläkin vankileirissä ja patsas muistuttaisi liiaksi sodasta. Työväenliike oli kysymyksessä hyvin yksimielinen, patsas koettiin koston eikä itsenäisyyden tai vapauden symbolina. Porvarillisille taas kyseessä oli symboli, jonka purkaminen merkitsi jopa itsenäisyyden kyseenalaistamista. Sisällissodan tulkintaa luonnollisesti sivunneen pitkän keskustelun jälkeen lopulta äänestettiin ja tulos oli varsin selvä: äänet jakautuivat työväenliikkeen ja porvarillisten paikkajakoa heijastaen 20–13 sen puolesta, että patsaiden rakennustyöt ja rahoitus keskeytetään. Porvariryhmän valtuutetut jättivät luonnollisesti vastalauseensa.¹⁷

Porvarilliset vastatoimenpiteet epäonnistuvat – patsas nousee silti

Valtuuston päätöksestä seurasi heti kaksi porvarillista vastatoimenpidettä. Ilmeisin oli Hämeen läänin maaherralle ja siis Lääninhallitukselle tehty valitus päätöksen laillisuudesta. Valituksessa vedottiin erityisesti siihen, että valtuuston sosialidemokraattinen puheenjohtaja Emil Viljanen olisi ollut esteellinen. Viljanen oli nimittäin 31. elokuuta 1920 valittu köyhäinhoidon esimieheksi ja 15. syyskuuta ryhtynyt hoitamaan kyseistä tehtävää. Myös Lääninhallitus katsoi, että kunnallislain mukaan hän ei ollutkaan esteetön hoitamaan valtuuston puheenjohtajuutta. Kuitenkin koska päätös syntyi luvuin 20–13, ei Viljasen esteel-

lisyys ollut ratkaisevaa äänestyksen tuloksen kannalta. Niinpä 9.3.1921 antamassaan ratkaisussa maaherra jätti voimaan valtuuston päätöksen patsaiden rakentamistöiden keskeyttämisestä. Porvarilliset valittivat luonnollisesti vielä Korkeimpaan hallinto-oikeuteen, mutta se jätti lääninhallituksen ratkaisun voimaan.¹⁸

Toinen reaktio oli välillisempi, mutta sekin hyvin selkeästi koordinoitu toimenpide. Pohjoismaiden Yhdyspankki ja Vaasan Pankki irtisanoivat nimittäin lokakuun alussa 1920 kaupungille antamansa yhteensä 5,5 miljoonan markan lainat maksettavaksi vuoden loppuun mennessä. Myös Tampereen Säästöpankki ilmoitti, ettei voi uudistaa 400 000 markan lainoja, jotka tulivat maksuun loppusyksystä. Koska kaupungin talous pyöri näiden lainojen varassa, se ajautui irtisanomisten johdosta vararikon partaalle. Rahatoimikonttori ilmoittikin Rahatoimikamarille käteisvarojen loppuneen. Rahatoimikamarin ja valtuuston raha-asianvaliokunnan nimittävä komitea oli myös käynyt tiedustelussa luoton saamista eri rahoituslaitoksista mutta tuloksetta.¹⁹

Vaikeutunut rahatilanne tuli valtuuston keskusteluun 19.10.1920 kokouksessa. Kokoomuslainen rehtori Kaarlo Tiirilä kiersi patsasasian ja viittasi uuden demokraattisen valtuuston tuhlavaisuuteen vanhaan porvarilliseen kunnallishallintoon verrattuna. Edistyspuoluetta edustanut pankinjohtaja Väinö Sipi ei raha-asioista vastaavan rahatoimikamarin jäsenenä kuitenkaan halunnut valehdella vaan totesi, ettei Tampereen kaupungin taloudenhoidossa sinällään ollut suurta vikaa. Pankinjohtajan voi olettaa tienneen varsin tarkasti, mistä puhui, kun mainitsi luottamuksen parantamisen ensimmäiseksi ehdoksi patsaspäätöksen kumoamisen. Saman totesi myös Sipin puoluetoveri Voipio. Hän ehdottikin raha-asianvaliokunnan harkittavaksi, voisiko patsaspäätöstä muuttamalla kaupungin rahallista tilannetta parantaa.²⁰

Mielenkiintoista on, että vaikka Voipion ehdotus myös yksimielisesti hyväksyttiin, se ei tullut johtamaan mihinkään. Sosialidemokraattiset edustajat eivät vielä tässä keskustelussa suoraan viitanneet patsaaseen nimeltä, mutta rivien välistä asia tuli selväksi. Patsaspäätöksen ja pankkien toiminnan yhteyttä jopa hie-man kierreltiin, mutta osa sanoi sen varsin suoraan. Juho Aho-

sen mukaan Tampereellakin oli kyse kansainvälisestä ilmiöstä, jossa rahoituslaitokset pyrkivät rajoittamaan kansanvaltaa lainojen eväämisellä. Viljam Saaristo näki asian myös vaalitaktisena: ihmisille koetettiin näin esittää, etteivät sosialistit osaisi hoitaa kaupungin taloutta.²¹

Oli selvää, että porvarillisen valtuustoryhmän ja pankkien toiminnan välillä oli yhteys. Tämä oli ilmeistä jo siksin, että useat valtuutetut olivat pankkien johdossa itse päättämässä luotonannosta. Mainittu Sipi ja Alpi Rytönen olivat Suomen Maatalouden Osake-Pankin johtokunnassa, Maaherralle tehdyn valituksen ensimmäinen allekirjoittaja Julius Koskinen oli KOP:n Tampereen konttorin johtaja ja Isak Julin oli Tampereen Osake-Pankin pääjohtaja.²² Ei ollutkaan yllättävää, että kaupungin jatkuvista tiedusteluista huolimatta mikään pankki ei suostunut loppusyksystä lainaa myöntämään. Niinpä marraskuun alussa rahatoimikamari ja valmisteluvaliokunta tekivätkin valtuustolle esityksen kääntymisestä valtion puoleen.²³

Edistyspuolueen Yrjö Raevuori oli varma, ettei anomuksella mitään tultaisi saamaan, mutta ei tahtonut sitä vastustaa, jottei häntä syytettäisi rahatilanteen vaikeuttamisesta. Ahonen siirsi lausunnossaan vastuun valtioneuvostolle: se vastaisi sitten seurauksista, mikäli päästäisi Tampereen tapaisen yhdyskunnan varakkoon. Nyt ei ollut muuta tehtävissä kuin kääntyä sen puoleen. Voipio uudisti ehdotuksensa patsaspäätöksen tarkistamisesta lainan saamiseksi. Rahatoimikamarin sosialidemokraattinen puheenjohtaja K. F. Mattsson totesi kuitenkin, etteivät pankitkaan olleet suoraan ilmaisseet patsaspäätöksen ja lainansaannin vaikeutumisen yhteyttä.²⁴

Lopulta tilanne raukesi kuin itsestään. Muistomerkkivaliokunnalla oli käytettävissään 400 000 markkaa, jotka valtuusto oli sille jo aiemmin luovuttanut. Se jatkoikin toimintaansa kuin mitään ei olisi tapahtunut. Perustelunaan tietysti se, ettei valtuuston keskeyttämisspätös ollut saavuttanut lainvoimaa, koska siitä oli valitettu. Myös pankit alkoivat alkuvuodesta 1921 myöntää kaupungille jälleen lainoja, kun välitöntä uhkaa patsastöiden lopettamiselle ei ollut. Esimerkiksi Vaasan Pankki suostui uudistamaan 1,5

miljoonan markan lainastaan miljoonan, vaikka vaatikin koron tarkistamista. Myös valtuutettu Koskisen johtamalta Kansallis-Osake Pankilta ja Tampereen Säästöpankilta saatiin lainat touku-kuussa 1921.²⁵

Samaan aikaan niin Kalevankankaan hautausmaan muistomerkki kuin Hämeenpuiston patsas oli paljastettu juhlallisien menoin Tampereen valtuuksen kolmevuotisjuhlissa. Patsaat oli ottanut vastaan kaupungin puolesta porvarillinen varapuheenjohtaja Isak Julin sosialidemokraattisen puheenjohtajan Vihtori Kannon kieltäytyttyä tehtävästä valtuuston edellisen syyskuun päätökseen vedoten. Tässä vaiheessa valtuuston tiedossa oli maaherran ratkaisu, joka oli jättänyt keskeyttämispäätöksen voimaan. Koska porvarit olivat kuitenkin valittaneet Korkeimpaan hallinto-oikeuteen, valtuusto ei ollut tehnyt mitään päätöksen toimeenpanemiseksi. Kysymys oli siitäkin, että muistomerkkivaliokunnalla oli jo suurin osa rakennustöihin tarvittavista varoista ennestään. Toisaalta tammikuussa 1921 rahatoimikamari oli evännyt muistomerkkivaliokunnan anomuksen 74 000 markan erän nostamisesta hautausmaan patsaan pystytystöitä varten.²⁶ Tämäkään ei toisaalta estänyt valiokuntaa, sillä varapuheenjohtaja Julin nosti rahan rahatoimikamarin kannasta välittämättä. Tähän valtuuston sosialidemokraatit palasivat myöhemmin.

Oikeuden ensimmäisen päätöksen tuki saa valtuuston vielä yrittämään

KHO:n jätessä maaherran ratkaisun voimaan elokuussa 1921, valtuusto heräsi. Se velvoitti tällä erää Muistomerkkivaliokuntaa antamaan toiminnastaan tili- ja toimintakertomuksen, jonka valiokunta antoiikin tammikuussa 1922. Valtuuston käsittelyyn kertomus tuli huhtikuun 18. päivä 1922. Valmisteluvaliokunnan sosialidemokraattinen enemmistö oli valmisteluvaliokunnan kokouksessa 12. huhtikuuta valmistellut valtuustolle suorasu-kaaisen päätöslauselman. Siinä katsottiin, että patsashankkeet oli alun alkaen tähdätty suoraan ”luokkasodassa sortunutta” kan-

Kuvanveistäjä Viktor Janssonin tekemä Vapaudenpatsas pystytettiin Tampereen Hämeenpuistoon 1921. Kuva Petteri Systä.

sanluokkaa vastaan, jolla ei elokuussa 1918 ollut pienintäkään mahdollisuutta vaikuttaa päätökseen. Sanotulla hetkellä Tampereen kuin koko maankin työväestö oli terrorin kohteena eikä päätös ollut omiaan ollenkaan rauhoittamaan tilannetta vaan päinvastoin lisäsi katkeruutta. Lausunnossa katsottiin, että muistomerkkivaliokunta oli tietoisesti menetellyt vastoin valtuuston syyskuun 21. päivä 1920 tekemää päätöstä jatkaessaan patsaiden rakennustöitä.²⁷

Kalevankankaan hautausmaalle pystytettyyn patsaaseen olivat toki vaikuttaneet ”luokkanäkökohdat ja pystyttäjiä voittajaseema”, mutta oli kuitenkin sopimatonta ryhtyä häiritsemään hautarauhaa. Niinpä se saisi jäädä paikalleen. Kuitenkin kaupungin asukasemmiston yhteiskunnallista käsityskantaa vastaan tähdätty ja tarkoituksellisesti ärsyttävä sekä kansalaisrauhaa uhkaava ”sodan muistomerkki” Hämeenpuistossa oli purettava. Lisäksi sosialidemokraattinen enemmistö esitti, että Isak Julin oli asetettava syytteeseen tahallisesta virkavirheestä, kun hän oli ottanut patsaat vastaan kaupungin puolesta vastoin valtuuston päätöstä ja antanut helmikuussa 1921 Rahatoimikonttorille maksumääräyksen 74 000 markan erän suorittamisesta hankkeita varten.²⁸

Asetelma oli mielenkiintoinen. Sosialidemokraattisella valtuustoenemmistöllä oli nyt takanaan maaherran ja KHO:n päätösten antama tuki. Siten työväenliikkeen keskuudessa eläteltiin kaikesta päätellen toivoa siitä, että keväällä 1921 pystytetty Hämeenpuiston patsas oli kuin olikin mahdollista saada vielä purettua. Mikäli näin olisi käynyt, se olisi samalla ollut todiste Suomen nuoren demokratian poikkeuksellisesta vahvuudesta. Vain muutama vuosi sisällissodan jälkeen kunnallinen demokratia olisi pystynyt estämään näkyvän voittaneen osapuolen sisällissodan muistosymbolin. Se että Kalevankankaan hautapatsaaseen ei koskettu, saattoi olla sosialidemokraateilta osaltaan vainajien aitoa kunnioittamista mutta myös taktiikkaa. Mikäli hautausmaan patsas kuitenkin säilyisi ikään kuin myönnytyksenä, voisi olla mahdollista saada estettyä suurempaa ärsytystä aiheuttanut muistomerkki.

Valtuustokeskustelussa ei sinällään yllättäviä argumentteja esitetty ja ne olivatkin hyvin samantapaisia kuin syksyllä 1920. Nyt asioista tosin puhuttiin vielä hieman suurempaan, mihin lienee työväenliikkeen osalta vaikuttanut KHO:n aiemmasta ratkaisusta saatu itsevarmuus. Sosialidemokraatit korostivat patsaan olevan sodan muistomerkki ja muistuttavan työväestön sen jälkeen kokemista kärsimyksistä. Porvarillisille valtuutetuille kyseessä oli itsenäisyyden ja Venäjän vallasta vapautumisen symboli, jota ei tullut käsittää ketään vastaan suunnattuna. He myönsivät suoraan, että patsas oli Tampereen valloituksen ja siinä kaatuneiden muistomerkki. Porvarillisesta näkökulmasta sitä ei ollut tarpeen peitellä, koska Tampereen valloitus oli osaltaan pelastanut Suomen itsenäisyyden. Niinhän heidän mukaansa sosialidemokraatitkin rivien välistä myönsivät, koska eivät hyväksyneet “kapinaa”. Sosialidemokraateille taas nyt saavutettu “vapaus” ei vielä ollut mitään oikeaa vapautta terrorin ja kansalaisoikeuksien loukkauksen takia. Valtuusto päätti lopulta selvin luvuin 20–12 purkaa Hämeenpuiston patsaan ja kehottaa maistraattia asettamaan Julin syytteeseen.²⁹ Maistraatti tosin kieltäytyi myöhemmin nostamasta syytettä.³⁰

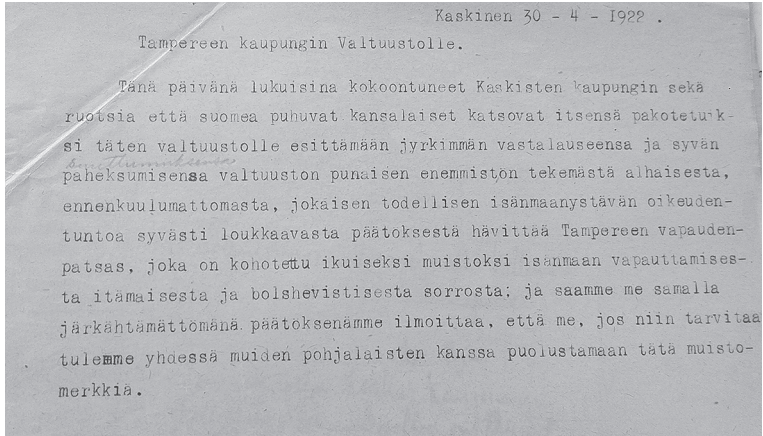
Kuin toistona syksyiltä 1920 porvarilliset valittivat päätöksestä maaherralle ja pankit katkaisivat jälleen luottonsa, mikä johti kaupungin vararikon partaalle. Ratkaisevaa oli erityisesti Pohjoismaiden Yhdyspankin irtisanoma kolmen miljoonan markan laina.³¹ Jälleen käydyssä keskustelussa porvarilliset valtuutetut vetosivat siihen, että patsaspäätöksen peruminen olisi avain luottotilanteen paranemiseen. Sosialidemokraattien Karl Saaristo vastasi, ettei valtuuston enemmistöryhmä voinut myydä periaatteitaan rahan edessä. Huhdan mukaan päätöksen peruminen tietäisi sitä, että voitaisiin samalla lakkauttaa kunnallinen demokratia ja antaa päätösvalta “porvareille ja Yhdyspankille”. Kokoomuksen Juhani Hämäläinen vetosi taas siihen, että pankkien oli oikeus arvioida itsenäisesti, kenelle ne luottoa myönsivät. Ei riittänyt, että oli rahallisesti mahdollista antaa luottoa vaan katsottiin myös luotonsaajan “moraalisuutta”.³² Kokoomuslainen

Aamulehti tulkitsi pankkien toiminnan lainalaisen yhteiskunnan puolustamiseksi pääkirjoituksessaan 10.5.1922:

Yhtä vähän kuin Tamperetta voitiin vapauttaa neljä vuotta sitten ilman vallananastajain perinpohjaista kukistamista, yhtä vähän laillinen yhteiskuntajärjestys laitoksineen voi olla tekemisissä Tampereen kunnan valtuuston kanssa ennenkuin tuo yhteiskuntavastainen päätös muistomerkkiasiaassa on korjattu. Näin paljon on kysymyksessä.³³

Koska nyt oli olemassa viitteitä siitä, että päätös pystyttäisiin oikeasti toimeenpanemaan, myös porvarillinen lehdistö ympäri maata otti asiaan voimakkaasti kantaa *Helsingin Sanomia* ja *Uutta Suomea* myöden. Pohjanmaalla kokoomuslainen *Vaasa* painotti, kuinka erityisesti pohjalaisilla oli syytä suuttumukseen, koska juuri Etelä-Pohjanmaa on kantanut Tampereen ympäristöllä ”ras-kaimman veriuhrin isänmaan itsenäisyyden puolesta”. Maalaisliittolainen *Ilkka* asettui periaatteessa samaan rintamaan patsaan puolelle, mutta ei malttanut olla irvailematta *Aamulehdelle*, joka valitteli patsaan purkamispäätöksen osoittavan ”punaisten kapitalisen mielialan saavuttamaa veretöntä voittoa”. Niin siinä *Ilkan* mukaan kävi, kun puuttui sitä haukuttua ”vaaleanpunaista keskustapolitiikkaa”. *Suomen Sosialidemokraatti* puolestaan kirjoitti purkupäätöksestä asettuen luonnollisesti tamperelaisten puolue- toveriensa tueksi.³⁴

Asiasta tuli yhtäkkiä paikallisesta valtakunnallinen. Itse asiassa valtuustokeskustelussa edistyspuolueen Magnus Lavonius oli vii-tannut jopa siihen, että valtuuston ratkaisu antaisi myös kansain-välisesti sen kuvan, ettei koko kansa ollut itsenäisyyden takana.³⁵ Patsaskiistan painoarvon nouseminen ei ollut yllättävää. Paitsi että nyt maaherran ja KHO:n vuoden 1921 päätösten jälkeen oli oletettavasti täysin mahdollista, että sosialidemokraatit saisivat purkupäätöksen toimeenpantua, Tampereella sijainneen patsaan symboliarvo oli erityisen suuri valkoisten vapaussotakertomuk-selle myös valtakunnallisesti. *Aamulehdessä* ilmaistiin sosialis-tien esittäneen ”taisteluhaasteen, joka ylettyi kauas yli Pyynikin ja Kalevankankaan”.³⁶

Tampereen kaupunginvaltuuston Kaskisista saama uhkauskirje keväällä 1922. Kuva Petteri Systä.

Uhkauskirjeet saapuvat – väkivallan uhka leijuu ilmassa

Jutikkala on kuvannut, kuinka valtuuston kansliaan sateli päätöksen johdosta paheksumiskirjeitä.³⁷ Paheksumistermiä käytettiin toki kaunistellen Jutikkalan lähteenä käyttämässä kunnalliskertomuksessa, mutta todellisuudessa useassa kirjeessä esitettiin valtuustolle suoranainen uhkaus patsaan puolustamisesta asevoimin, mikäli siihen koskettaisiin. Esimerkiksi Kokkolan Seurahuoneelle kokoontui “vapaussotaan” osaa ottaneita suomen- ja ruotsinkielisiä kaupunkilaisia, jotka esittivät jyrkän vastalauseensa päätöksen johdosta. Jatkossa annettiin ymmärtää suoraan, ettei patsaan poistaminen ollut kunnallisen demokratian piirissä:

Olemme kerran verellämme vapauttaneet Tampereen ja patsas on nostettu sen muistoksi. Siis patsaan poistaminen ei ole teidän vallassanne. Huomioonottakaa tämä.³⁸

Sähkösanoma julkaistiin myös *Aamulehdessä*, joka julkaisi lisäksi samansisältöisen Tampereen suojeluskunnalle lähetetyn sähkösanoman. Siinä tosin suojeluskuntaa ei tietenkään uhattu

vaan todettiin vain, että pohjalaiset osasivat vieläkin ase kädessä kostaa kaatuneiden toveriensa muiston häpäisijöille. Kokkolan viestienkin takana oli hyvin suurella todennäköisyydellä paikakunnan suojeluskuntalaisia, vaikka ne esitettiinkin Kokkolalle ominaisesti Purjehdusseuran 50-vuotisjuhlissa. Korsholman suojeluskunta Vaasasta ja Laihian suojeluskunta lähettivät varsin selväsanaiset viestit siitä, että ne tulivat tarvittaessa puolustamaan patsasta vaikka asevoimin. Myös Kaskisten kansalaiskokouksen päätöksenä ilmoitettiin, että “me, jos niin tarvitaan, tulemme yhdessä muiden pohjalaisten kanssa puolustamaan tätä muistomerkkiä”. Impilahdelta tullessa kirjeessä taas yhdyttiin pohjalaisiin ja todettiin, että “aseet kestävät vielä Karjalan miestenkin käsissä”. Kaukaisin tullut kirje oli kuitenkin New Yorkista. Viesti lähetettiin amerikkansuomalaisten nimissä ja patsaspäätöstä paheksuttiin hiukan maltillisemmin sanankääntein.³⁹

Myös Tampereen valtuuston sosialidemokraateille ja puheenjohtaja Vihtori Kannolle osoitettiin omat kirjeet. Lahdesta ja Porista tulleissa kirjeissä käytettiin suorasukaista kieltä ja uhattiin suoraan lyijyllä ja kuularuiskuilla. Lahdesta sosialidemokraattiselle valtuustoryhmälle tullessa kirjeessä alla oli ilmeisesti keksitty nimi “Iisakki Sarpa”, mutta Porin viestissä ei ollut sitäkään. Niinpä Porin kirjettä ei liitetty valtuuston asiakirjoihin, mutta *Suomen Sosialidemokraatti* julkaisi kyllä senkin numerossaan.⁴⁰ Arvailtavaksi jää, olivatko nämä nimettömät kirjeet humalaisten hetkellisiä päähänpistoja vai oliko uhkausten esittäjillä todelliset aikeet väkivallan käyttöön.

Joka tapauksessa kirjeet lähetettiin samana keväänä kuin sisäministeri Heikki Ritavuori oli murhattu. Suomessa poliittinen väkivalta oli paikallisena ilmiönäkin ollut poikkeuksellisen suurta vuosina 1918–1921,⁴¹ joten suoraa väkivallan uhkaakaan ei voinut sulkea pois. Marko Tikan poliittisista väkivaltaisuuksista kokoamassa taulukossa vielä vuonna 1921 esiintyi merkittävän suurta poliittisluontoista väkivaltaa. Monet tapaukset koskivat paikallisia riitoja ja toisaalta esimerkiksi suojeluskuntalaisten edelleen suorittamia kotitarkastuksia, joiden päätteeksi oli käytetty väkivaltaa. Tekijöinä olivat pääasiassa suojeluskuntalaiset ja

joskus entiset punakaartilaiset. Kaupunginvaltuutettuihin kohdistettu väkivalta olisi ollut näihin tapauksiin verrattuna luonteeltaan erilaista. Tapaukset kertovat kuitenkin selvästi poliittisen väkivallan käytön kynnyksen mataluudesta 1920-luvun alun Suomessa. Tampereella niitä ei kuitenkaan ollut ainuttakaan.⁴²

Vaikka Tampereen porvarillinen puoli oli itse purkupäätöksen vastustamisessa yhtenäinen, uhkauskirjeiden vastaanotto oli jossain määrin erilainen edistyspuoluealaisissa ja kokoomuslaisissa piireissä. Edistyspuolueen tamperelaisena äänenkannattajana muutaman vuoden toiminut *Maaseudun Sanomat* pelästyi lehden tietoon tulleita Kokkolasta lähetettyjä sähkösanomia niin, että omisti asialle pääkirjoituksensa 26.4.1922. Lehti sanoi ymmärtävänsä “tavattoman hyvin” sen suuttumuksen, mikä viestien lähettäjissä valtuuston “häpeällistäkin häpeällisemmän” päätöksen johdosta oli herännyt. Aseiden käytöstä puhuminen oli kuitenkin vastoin neljä vuotta sitten käydyn “vapaustaistelun” periaatteita, joilla Suomi oli nimenomaan tehty oikeusvaltioksi ja lakipohjaiseksi yhteiskunnaksi. Pääkirjoituksessa kysyttiinkin, aikoivatko pohjalaiset nyt samoilla aseilla hävittää sen saman lainalaisen yhteiskuntajärjestyksen, joka neljä vuotta sitten rakennettiin.⁴³

Valtuustokeskustelu kirjeistä ja sähkösanomista käytiin toukokuun alussa 1922. Varsinaisena päätösasiana käsiteltiin sitä, mitkä kirjeistä oli liitettävä valtuuston arkistoon ja mitkä ei. Keskustelu tarjosi kuitenkin myös mahdollisuuden ottaa kirjeisiin kantaa. Äänessä olivat enemmän vasemmistovaltuutetut, jotka viittasivat siihen, että kirjeet osoittivat porvariston “todellisen parlamentaarisuuden”. Itse asiassa useat porvarilliset edustajat taas poistuivat kesken keskustelun. Ne porvarilliset edustajat, jotka puheenvuoroja käyttivät, eivät kirjeitä hyväksyneet, vaikka eivät niitä alkaneet pidemmälti pahoittelemaan. Edistyspuolueen Voipion mielestä niiden lähettäjät alentuivat samalle tasolle kuin “vapaudenpatsaan” purkamisesta päättäneet. Hänen arvionsa mukaan niitä oli turha ottaa esille ja kuluttaa sellaisiin valtuuston aikaa.⁴⁴

Myös puoluetoveri Magnus Lavonius halusi korostaa, että “väkivallan uhkaa on moitittu ja vastustettu porvarien taholta”. Edistyspuoluealaiset asettuivat näin lehtensä kannalle. Suurim-

man osan vaikenemisen vuoksi on vaikeaa silti sanoa, mikä oli porvarillisten valtuutettujen laajempi kanta kirjeisiin ja ennen kaikkea siihen, voisiko väkivallan käyttö olla oikeutettua, mikäli valtuuston päätöstä alettaisiin toimeenpanna. Voipio ja Lavonius vastustivat sitä varmasti aidosti, mutta vaikenneiden kanta saattoi olla horjuvampi tai ainakaan suojeluskuntalaisia ei haluttu suoraan tuomita.⁴⁵ Tästä antoi viitteitä kokoomuslaisen *Aamulehden* kirjoittelu.

Jos patsasta todella olisi lähdetty siirtämään, ei sanottujen suojeluskuntien puuttumista asiaan voi sulkea pois. *Aamulehti* ei ottanut uhkauksiin torjuvaa kantaa vaan julkaisi itse asiassa esimerkiksi 21.4.1922 etusivullaan kirjoituksen allekirjoituksella ”valkoinen”. Kirjoitus päättyi toteamukseen ”varokaa!”. Muistopatsaassa oli kysymys ”kansan vapaudesta”, jonka puolesta oli annettu verta. Siksi siinä kulkivat ”kansallisen tunne-elämän johtolangat” ja ”korkeajännitys”.⁴⁶ *Aamulehti* kertoi, että lehden toimitukseen oli saapunut useita tiedusteluita maaseudulta, joissa pyydettiin ilmoittamaan, koska patsasta aletaan kaatamaan, jotta tiedettäisiin tulla vastustamaan toimenpidettä. Lehdessä oltiinkin sitä mieltä, että uhkaukset eivät olleet todennäköisesti vain kiih-tyneitä sanoja:

...niiden luku, jotka tahtovat olla mukana kansalaisjuhlassa ei jää vallan vähäiseksi. Niillä Hämeen ja Pohjanmaan miehillä, jotka olivat Tamperetta valloittamassa, pannen isänmaan itsenäisyyden ja onnen saavuttamiseksi kaikkensa alttiiksi, lienee niin paljon tähän kaupunkiin liittyviä muistoja, ettei heille matka ole oleva liian pitkä palatakseen tänne sinä kansallisen häpeän päivänä. Voivatko he sitten kiihtymättä katsella itsenäisyyden muistomerkin alasrepimistä, on asia, jota älköön käytäkö ennustelemaan.⁴⁷

Suomen Sosialidemokraatin tunnettu pakinoitsija Sasu Punanen pohdiskeli, josko purkamispäätös oli sittenkään taktisesti järkevä, koska se tuntui yhdistävän porvarillisten rivit ja eristävän työväenliikkeen.⁴⁸ Myös edistyspuolueen valtuutettu Raavuori piti jälkepäin vuoden 1944 päiväkirjassaan todennäköisenä, että vastatoimiin olisi todella Pohjanmaalla ryhdytty. Hän

muistelee, että moni vasemmistovaltuutettukin olisi ilmoittanut valtuuston sosialidemokraattiselle sihteerille A. O. Arholle, ettei kukaan uskaltanut sähkeiden takia toimeenpanna päätöstä. Raevuori kertoo lisäksi sanoneensa henkilökohtaisesti valtiovarainministeri Risto Rytille, että tämän päätös olla myöntämättä lainaa Tampereen kaupungille “oli omiaan rauhoittamaan ei vain Tampereen ja Hämeen porvarillista kansanainesta vaan myös laajaa Pohjanmaata, josta oli tullut kaupungille varsin uhkaavia viestejä, jotka eivät jäisi varmaan pelkkiin sanoihin, jos patsaaseen koskettaisiin”.⁴⁹ Raevuori ei siis ollut puoluetoverinsa luona kuuluisia vaihtamassa vaan itse asiassa toteuttamassa Tampereen porvarillisten piirien kehittämää suunnitelmaa siinä vaiheessa, kun patsaan purkaminen näytti täysin mahdolliselta. Rahatoimikamarin puheenjohtaja sosialidemokraattinen puheenjohtaja K. F. Mattson oli nimittäin pitänyt mahdollisena valtion merkittävää lainaa kaupungille, kun pankit olivat syksyn 1920 tapaan katkaisleet luottohanat.⁵⁰

Oikeuden kanta muuttui juridisesti kyseenalaisilla perusteilla

Pankkien ja suojeluskuntien lisäksi myös porvarillinen eduskuntaenemmistö painosti Tampereen valtuustoa muuttamaan patsaspäätöstään, koska Ryti todella eväsi kaupungilta mahdollisuudet minkäänlaiseen lainaan. Raevuori kertoi myöhemmin, että pankit olivat sitten “porvarillisten suostumuksella” alkaneet myöntää luottoa loppukesästä 1922 alkaen. Hän antaa myös ymmärtää, että rahallinen painostus olisi vaikuttanut siihen, miksi patsasta ei purettu. Lakimies väheksyy tässä kohtaa juridista ratkaisua. Voi tietysti olla, että purkupäätöksen toimeenpano siirtyi osaltaan taloudellisen painostuksen takia, mutta varsinaisesti patsaan kohtalon ratkaisi maaherran ja Korkeimman hallinto-oikeuden muuttunut kanta. Itse asiassa Raevuori ei porvarillisena lakimiehenäkään pitänyt patsasta muinaismuistoasetuksen kohteeksi kelpaavana, koska se oli vasta pystytetty.⁵¹ Jopa *Aamulehti*

piti pääkirjoituksessaan valtuuston purkupäätöstä “muodollisesti laillisena”.⁵²

Tosiasiassa on kuitenkin, että KHO:n lopullinen ratkaisu syyskuussa 1923 perustui juuri muinaismuistoasetukseen, jonka piiriin se katsoi patsaan kuuluvan. Itse asiassa oikeuden pöytäkirjasta ilmenee, ettei ratkaisu ollutkaan yksimielinen vaan oikeuden yksi jäsen, Iivar Ahava esitti valtuuston päätöksen olevan laillinen. Koska varsinaisesta patsaalle tehtävästä toimenpiteestä ei kuitenkaan ollut hänen tulkintansa mukaan päätöstä ja se taas edellytti tämän toimenpiteen tarkoituksenmukaisuuden harkittamista, asia olisi tullut Ahavan mukaan siirtää oikeuslaitokselta valtioneuvoston ratkaistavaksi. Muinaismuistoasetus oli vuonna 1883 säädetty autonomian aikainen asetus, jonka ensimmäiseen ja toiseen pykälään oikeus vetosi.⁵³ Itse asiassa Tampereen suojeluskunta oli lähettänyt jo keväällä 1922 toisessa pykälässä mainitulle ”Muinaistieteelliselle toimikunnalle” kirjeen, jossa se pyysi tätä ottamaan patsaan suojelukseensa. Toimikunta asiaa harkittuaan totesi, ettei sillä ole mitään ylimääräisiä mahtikeinoja patsaan poistamisen estämiseksi, mutta tekevänsä kaikkensa ”mihin asianhaarat ja voimassa olevat asetukset antavat aihetta”.⁵⁴

Muinaistieteelliselle toimikunnalle oli annettu harkintavalta sellaisissa tapauksissa, joissa maanomistaja tahtoi muuttaa kiinteätä muinaisjännöstä. Hämeenpuistoon keväällä 1921 pystytetty patsas oli kuitenkin vaikeasti tulkittavissa tällaiseksi ”muinaisjännökseksi”. Asetuksen ensimmäisessä pykälässä määriteltiin suojelun piiriin paitsi muun muassa vanhat kirkot, linnat ja hautakummut, myös muistomerkit, ”jotka ovat sen ikäisiä, ettei niitä nyt enää sovi katsoa yksityisen henkilön omiksi”.⁵⁵ Muistomerkillä katsottiin kuitenkin olevan “koko maalle yhteinen historiallinen arvo”, millä juuri perusteltiin sen kuulumista asetuksen piiriin.⁵⁶ KHO:n ratkaisu oli siis melko selvästi poliittinen eikä kestänyt juridista tarkastelua.

Huomattavaa on, että oikeus todellakin muutti ratkaisuaan vuosien 1921 ja 1923 välillä. Patsas oli sitä paitsi ollut elokuussa 1921 ensimmäisen ratkaisun aikaan pystyssä, mutta se katsottiin muinaismuistoasetuksen piiriin vasta syyskuussa 1923.

Maaherran päätöksessä 6.10.1922 valtuuston ratkaisun kumoamista oli jo perusteltu sillä, että “patsaan poistaminen olisi omiaan antamaan aivan väärän kuvan koko Suomen kansan suhtautumisesta itsenäisyyden saavuttamiseen”.⁵⁷ Mielenkiintoinen vertailukohta on KHO:n ratkaisu Tampereen punaisten hautojen hoitoa koskevassa kysymyksessä vuonna 1925, jolloin taas vedottiin hautojen hoitokustannusten olevan yksityisiä, ei yhteisiä menoja. Siten pystyttiin soveltamaan määränemmistösäännöstä, jolloin valtuuston päätös 5000 markan määrärahan myöntämisestä saatiin kumottua.⁵⁸

Kysymys lienee ollut demokraattisesti hallinnoidun oikeuskulttuurin nuoruudesta, toisaalta siitä että sisällissota todella oli vain reilun viiden vuoden päässä. Sota-ajan oikeudenkäyttöä voitiin soveltaa vielä asiassa, joka oli suoraan kytköksissä sisällissodan tulkintaan ja vapaussotakertomuksessa keskeisen Tampereen valtauksen merkityksen tunnustamiseen. Toisaalta kyse oli oletettavasti myös oikeuden jäsenten omasta maailmankatsomuksesta, joka sekoittui oikeudelliseen käytäntöön. Jukka Kekkonen on todennut, että yleisestikin porvarillinen lakimieskunta ja sivistyneistö rakensivat identiteettiään sisällissodan jälkeen sotakokemusten kautta.⁵⁹

Lars Björne taas on väitöskirjassaan Turun Hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä maailmansotien välillä argumentoinut, että HO:n päätösten tietty puolueellisuus poliittisissa jutuissa johtui osin HO:n jäsenten sosiaalisesta ja poliittisesta taustasta. Se teki oikeuden jäsenet täysin vieraaksi työväenluokan pyrkimyksille ja käyty sisällissota oli radikalisoinut tunteita molemmin puolin. Tosin hän on arvioinut, että 1930-luvun alun lapualaisaikana tuomareiden olisi ollut 1920-luvun alkuun verrattuna ollut vieläkin vaikeampi omaksua puhtaasti juridinen kanta.⁶⁰ Toinen kysymys on, mikä merkitys suojeluskuntien harjoittamalla painostuksella oli oikeuden muuttuneeseen ratkaisuun. Katsoivatko maaherra ja myöhemmin KHO parhaaksi purkaa kaupunginvaltuuston päätös, koska oli olemassa uhka, että päinvastaisessa tapauksessa tilanne kärjistyisi väkivaltaiseksi? Kirjeitä ei vielä vuonna 1921 ollut. Itse asiassa tällaisesta menette-

lystä esitettiin suora toive *Vaasa*-lehden kolumnistin ”Kaappon” kirjoituksessa toukokuussa 1922:

Katsomme, että maan hallintoviranomaisten on asiasta pidettävä huolta eikä jätettävä niiden suojelemista millekään yksityisille kansalaispiireille, sillä silloin on aina vaara tarjolla, että asiat voivat johtaa tekoihin, joita ei aina voida pitää oikeina.⁶¹

Kunnallisen demokratian ”valkoiset rajat” sisällissodan muistamisessa

Tampereen patsaskiistasta muodostuikin huomattavin sisällissodan muistomerkistä käyty kiista ja se sai merkittävän valtakunnallisenkin painoarvon. Sisällissodan muistamisen rajoja testattiin työväenliikkeen hallitsemassa kaupungissa, joka oli ollut sisällissodan ratkaisutaistelun näyttämö. Tämä teki Tampereen patsaan painoarvosta niin suuren koko maan kontekstissa. Kiistassa peilautuivat toisaalta yleisestikin maassa vallinneet valtasuhteet, mutta työväenkaupunki-konteksti ja niin monen eri yhteiskunnallisen instituution mukanaolo tekivät siitä erityislaatuisen. Kannisto on sinällään oikeassa todetessaan, että toisin kuin monissa muissa sisällissodan kokeneissa valtioissa, demokraattisessa Suomessa vallitsi alusta alkaen verrattain suuri vapaus tulkita julkisesti sotatapahtumia myös hävinneiden näkökulmasta.⁶²

Näin oli myös Tampereen kaupunginvaltuustossa. Jo se että ylipäätään näin nopeasti verisen konfliktin jälkeen päästiin demokraattiseen vallankäyttöön, on kansainvälisesti poikkeuksellista ottaen huomioon vielä demokraattisen perinteen ohuuden tuona aikana. Hävinnyt osapuoli nousi valtuustoon enemmistöksi jo alle vuoden kuluttua sotatapahtumien päättymisestä. Patsaskiista kuvastaa sitä, että se pyrki myös asettamaan virallisen, niin sanotun vapaussotakertomuksen kyseenalaiseksi. Vasemmistoenemmistöisessä kaupunginvaltuustossa oli myös mahdollisuus tehdä

demokraattinen päätös patsaan pystyttämistä vastaan. Olihan hintavan muistomerkin pystytys sidottu kokonaan kaupungin varoihin.

Asian käsittely ja ratkaisu toisaalta kertovat demokratian rajoitteista, jotka tulivat esille suoraan sisällissodan konkreettista muistamista käsiteltäessä. Patsaasta muodostui periaatteellinen kysymys, jonka porvarilliset katsoivat ilmaisevan perimmältään sitä, tunnustettiinko valkoisen armeijan voitto Tampereella itsenäisyyden perustaksi vai ei. Samalla kyse oli heille siitä, kunniotettiinko valkoisten kaatuneiden muistoa tämän itsenäisyyden takaamisessa. Työväenliike taas olisi halunnut muistella sotaa lähinnä kärsimystarinana: sotaisaksi koetun sankaripatsaan ymmärrettiin lähinnä ilkkuvan sisällissotaa seuranneelle kurjuudelle.

Kiistassa kunnallisen demokratian liikkumatilaa kavensivat niin pankit, oikeuslaitos, valtioneuvosto kuin välillisesti kenties myös suojeluskunnat. Työväenliike hallitsi Tampereen kaupunginvaltuustoa, mutta sen valtaa rajoitti paitsi porvarienemmittöinen eduskunta, myös muiden yhteiskunnallisten rakenteiden porvarillisuus. Pankkien harjoittamaa painostusta ei nähty porvarillisella puolella lainkaan ongelmallisena. Niillä oli oikeus itsenäiseen harkintaan ja olivathan ne heidän ajattelussaan yhteiskuntaa "säilyttävien piirien" eli käytännössä heidän hallussaan, kuten useiden porvarillisten valtuutettujen toiminta pankkien johdossa osoittaa. Työväenliikkeelle taloudellinen painostus taas merkitsi selkeää kansanvallan rajoittamista, joka ei ollut demokratian hengen mukaista.

Suojeluskuntien kaksoisrooli valtion virallisina maanpuolustusjärjestöinä mutta toisaalta myös kansalaisjärjestöinä osoittautui ongelmalliseksi. Laveasti voisi jopa tulkita, että jotkin valtion instituutiot tai paikallinen osa niistä uhkasi väkivalloin estää patsaan poistamisen. KHO:n syyskuun 1923 päätös ratkaisikin asian juridisesti ilman väkivaltaa, mutta koska päätös oli oikeudellisesti kyseenalainen ja muuttui vuodesta 1921, voi kysyä, vaikuttivatko suojeluskunnat välillisesti ratkaisuun. Jonkinlaisen konfliktin uhka oli hyvin todellisen tuntuinen ja realistinen suhteuttuna

ajan kontekstiin ja myös aikalaisarvioihin. Tämä ei olisi välttämättä tarkoittanut väkivaltaa vasemmistovaltuutettuja kohtaan vaan yksinkertaisesti patsaan purkamisen estämistä. Se taas olisi tietänyt välillisesti oikeuslaitoksen ja suojeluskuntien asettumista vastakkain, mikäli oikeus olisi pysynyt aiemmassa kannassaan.

Suojeluskuntienkin kirjeet ilmaisivat porvarillisen tulkinnan siitä, että muodollisesti laillinen purkupäätös uhkasi kyseenalaistaa sodan lopputuloksen, joka katsottiin heidän näkökulmastaan koko laillisuuden perustaksi. Taustalla oli tulkinta, että sisällissodassa oli ollut kyse juuri kamppailusta ”laillisuuden” puolesta. Ristiriitaista kyllä, tämän laillisuuden perustan puolustamisen vuoksi käytännössä poikettiin laillisuudesta, koska patsaan purkaminen olisi ollut porvarillisesta näkökulmasta ”suurempi paha”. Kun oikeuslaitos oli vahvasti porvarillinen, voi olettaa sen jäsenten henkilökohtaisella tasolla omaksuneen tämän yleisporvarillisen tulkinnan. Toisaalta se ensimmäisissä ratkaisuisaan kyllä vielä nojasi puhtaaseen juridiikkaan ja torjui kaupunginvaltuuston purkupäätöksestä tehdyn valituksen. Vuonna 1923 paine kävi kuitenkin liian kovaksi ja KHO:n jäsenistä Ahava olisikin siirtänyt päätösvallan kysymyksessä suoraan poliittiselle tasolle. Siten voi perustellusti argumentoida oikeuslaitoksen joutuneen lopulta antamaan periksi oikeudellisesta autonomiastaan.

Työväenliike taas ei voinut yleisporvarilliseen laillisuustulkintaan yhtyä. Varsinaista sodan lopputulosta keskeisempää tässä kyseenalaistamisessa olivat sodan jälkeiset teloitukset ja vankeirit, joiden katsottiin todistavan ”porvarillisen laillisuuden” ontoutta. Tästä syystä miekka kädessä seisova patsas yhdistyi laillisuuden puolustamisen sijaan sodan jälkeen koettuun väkivaltaan. Todellinen laillisuus olisikin ollut työväenliikkeelle sitä, että demokraattisen valtuuston tekemä ja kaupungin asukaselemmiston tahdon mukainen purkupäätös olisi voitu toteuttaa.

Työväenliikkeen oli kuitenkin pakko mukautua siihen, että julkista katukuvaa työväenkaupunki Tampereellakin hallitsi voittajien sisällissotatulkinta. Oma muistomerkkiä ei voitu pystyttää, muttei lopulta myöskään estää voittaneen puolen kalliin muistomerkkihankkeen toteutumista kaupungin varoilla. Siten Tam-

pereenkin katukuvassa vapaussotatulkinna oli hallitseva, vaikka kaupunkilaisten enemmistön mielissä sota saikin ihan toisenlaisia merkityksiä. Kiistassa sisällissodan ratkaisutaistelun näyttämön muistomerkissä ei kuitenkaan ollut kyse vain Tampereesta vaan yleisestä sisällissodan muistamisen rajojen määrittelystä. Kunnallisen demokratian voi katsoa suuressa kuvassa edistäneen yhteiskunnallista kompromissia – sisällissodan muistamisen valkoista hegemoniaa se ei kuitenkaan pystynyt murtamaan.

Viitteet

- 1 Peltola 2008, 24.
- 2 Kormano 2014, 148–150; Rummin Jussi-nimityksestä esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 19.4.1922, Kurikka 20.5.1922. Pilakuvalehti *Kurikassa* esitetään myös tulkinta siitä, että ”Rummin Jussin” miekka osoittaisi tahallaan kohti Työväentaloa.
- 3 Jutikkala 1979; Kannisto 2016; *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia* 11. Heiskasen artikkeli: ”Vuoden 1918 sodan pitkä varjo”.
- 4 Hänen tekstiinsä sisältyy yksi asiavirhe, jonka Tampereen historiaan viitanut Kannisto on toistanut. Maaherra ja KHO hylkäsivät ensimmäisissä ratkaisuisaan vuonna 1921 porvarillisten valituksen ja hyväksyivät siten kaupunginvaltuuston päätöksen rakennustöiden keskeyttämisestä. Jutikkala ja Kannisto esittävät päinvastoin. Jutikkala 1979, 604; Kannisto 2016, 417.
- 5 Tämä heijastelee valmisteilla olevan väitöskirjani tematiikkaa, jossa tutkin yhden porvarillisen kansalaisyhteiskunnan ”edustajan” eli teollisuusvaikuttaja Yrjö Raevuoren vuorovaikutusta työväenkaupunki Tampereen kanssa. Edistyspuolueen valtuutettu Raevuori oli myös keskeinen toimija patsaskiistassa, johon hänen päiväkirjamerkintänsä tarjoavat mielenkiintoista lisävalaistusta.
- 6 Vares 2010, 215.
- 7 Siironen 2012, 212–214.
- 8 Tarkasta luvusta on tutkimuksessa eroavaisuutta. Peltosella (333) ja Roseliuksella (370) on tässä ilmeisesti hieman eroava laskutapa. Peltonen 2003, 222; Roselius 2010, 114.
- 9 Peltonen 2003, 222–223, 229, 238–239.
- 10 Roselius 2013, 79–80, 135–136.
- 11 Roselius 2010, 105.
- 12 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön, TKA; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 6.8.1918, pykälä 292 liite A, mg 13, TKA.
- 13 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 21.9.1920, pykälä 551, mg 37–40, TKA; Roselius 2010, 104–105.
- 14 Roselius 2010, 107; Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1918, TKA. Muiden paikkakuntien muistopatsaita rahoitettiin yhteensä 7000 markalla.
- 15 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 21.9.1920, pykälä 551, mg 37–40, TKA.
- 16 Siironen 2012, 212–213.
- 17 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 21.9.1920, pykälä 551, mg 37–40. TKA. Lumpeen edustama kristillinen työväki oli saanut kolme edustajaa ensimmäisissä kunnallisvaaleissa, mutta vuoden 1920 valtuustossa heillä oli

- enää kaksi edustajaa. Mielenpöytäkirja kristillinen työväki sijaitsi usein sosiaalidemokraattien ja porvarillisten välimaastossa ollen kuitenkin lähempänä sosialidemokraatteja. Jo vuonna 1922 he kuitenkin menettivät kokonaan edustuksensa valtuustossa. Jutikkala 1979, 496.
- 18 Korkeimman Hallinto-oikeuden arkisto Da:30 Päätöstaltiot 1921, KA; Korkeimman hallinto-oikeuden akti 694/153 V.D. 1921, KA. Jutikkala 1979, 604; Kannisto 2016, 417.
 - 19 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 19.10.1920, pykälä 632, mg 44–45; Rahatoimikamarin ptk. 11.10.1920, pykälät 2054–2056.TKA.
 - 20 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 19.10.1920, pykälä 632, mg 44–45. TKA.
 - 21 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 19.10.1920, pykälä 632, mg 44–45. TKA.
 - 22 *Kuka kukin on*, 1954.
 - 23 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.11.1920, mg 46–47. TKA.
 - 24 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.11.1920, mg 46–47. TKA.
 - 25 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön. TKA; Rahatoimikamarin ptk. 3.1.1921, pykälä 39, 17.5.1921, pykälät 1004 ja 1005.
 - 26 Rahatoimikamarin ptk. 24.1.1921, pykälä 183. TKA.
 - 27 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
 - 28 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
 - 29 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
 - 30 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 16.5.1922, pykälä 251. TKA.
 - 31 Rahatoimikamarin ptk. 24.4.1922, pykälä 766. TKA.
 - 32 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 16.5.1922, pykälä 260. TKA.
 - 33 *Aamulehti* 10.5.1922.
 - 34 *Helsingin Sanomat* 20.4.1922; *Vaasa* 27.4.1922; *Ilkka* 24.4.1922; *Suomen Sosialidemokraatti* 19.4.1922.
 - 35 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
 - 36 *Aamulehti* 21.4.1922.
 - 37 Jutikkala 1979, 604.
 - 38 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön. TKA; *Aamulehti* 26.4.1922.
 - 39 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön. TKA; *Keskipojanmaa* 25.4.1922; *Aamulehti* 27.4.1922; Tampereen kaupunginvaltuuston ptk 16.5.1922, liitteet pykälään 264.
 - 40 *Suomen Sosialidemokraatti* 27.4.1922.
 - 41 Tikka 2006, 221.

- 42 Tikka 2006, 245–249.
- 43 *Maaseudun Sanomat* 26.4.1922. Mielenkiintoisesti myös Kaarlo Tiililä mainitsee päiväkirjoissaan, että edistyspuolueen yksi tamperelaisista keulahmoista K. V. Kaukovalta olisi hänelle todennut, etteivät suojeluskunnat voi sekaantua asiaan, vaikka olikin ollut ”kuohuisaan”. Tiililän päiväkirjat 20.4.1922.
- 44 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.5.1922 , pykälä 242, mg 16. TKA.
- 45 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.5.1922 , pykälä 242, mg 16.
- 46 *Aamulehti* 21.4.1922.
- 47 *Aamulehti* 23.4.1922. Nähtyä ja kuultua -palsta.
- 48 *Suomen Sosialidemokraatti* 4.5.1922.
- 49 Yrjö Raevuoren päiväkirja 1944 Cursu Vitae Advocati III, A373/V, Yrjö Raevuoren arkisto. TKA.
- 50 Yrjö Raevuoren päiväkirja 1944 Cursu Vitae Advocati III, A373/V, Yrjö Raevuoren arkisto. TKA.
- 51 Yrjö Raevuoren päiväkirja 1944 Cursu Vitae Advocati III, A373/V, Yrjö Raevuoren arkisto. TKA.
- 52 *Aamulehti* 10.5.1922.
- 53 Korkeimman hallinto-oikeuden arkisto. Cb:14 Konseptipöytäkirjat 1923. KA.
- 54 Korkeimman hallinto-oikeuden akti 1682/178 1923 V.D..KA.
- 55 *Suomen suuriruhtinamaan asetuskokoelma vuodelta 1883*. Tampereen pääkirjasto Metso.
- 56 Korkeimman hallinto-oikeuden arkisto. Cb:14 Konseptipöytäkirjat 1923. KA.
- 57 Korkeimman hallinto-oikeuden akti 1682/178 1923 V.D..KA.
- 58 Da 66: Päätöstaltiot, pöytäkirja 20.2.1925 Korkeimmat Hallinto-oikeuden arkisto, KA.
- 59 Kekkonen 2016, 349.
- 60 Björne 1977, 426.
- 61 *Vaasa* 12.5.1922.
- 62 Kannisto 2016, 337.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Yrjö Raevuoren arkisto

Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat

Kunnalliskertomukset 1920–1923

Muistomerkkivaliokunnan arkisto

Rahatoimikamarin pöytäkirjat

Kansallisarkisto (KA)

Korkeimman hallinto-oikeuden arkisto

Tampereen yliopiston historiatieteen oppiaineen kokoelmat

Kaarlo Tiililän päiväkirjat.

Lehdet:

Aamulehti

Helsingin Sanomat

Ilkka

Kansan Lehti

Keskipohtajanmaa

Kurikka

Maaseudun Sanomat

Suomen Sosialidemokraatti

Vaasa

Kirjallisuus:

Björne, Lars: ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisu A-sarja N:o 117, 1977.

Heiskanen, Jari, *Sodan pitkä varjo: vapaussodan perintö Tampereen katukuvassa 1918–1968*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. 1999.

Heiskanen, Jari, *Vuoden 1918 sodan pitkä varjo. Muistomerkkejä ja näkökulmia Tampereen katukuvassa vuosina 1918–1968*. *Tampere. Tutkimuksia ja kuvia XI*. Tampereen historiallinen seura 2001.

- Jutikkala, Eino, *Tampereen kaupungin historia III vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen kaupunki. 1979.
- Kannisto, Niko, *Vaaleanpunainen tasavalta. SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Historian väitöskirja. Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. 2016. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/166793>.
- Kekkonen, Jukka, *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Art House. Helsinki. 2016.
- Kormano, Riitta, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Taidehistorian väitöskirja. Turun yliopisto. 2014.
- Kuka Kukin on: *Who's who in Finland*. Otava. Helsinki. 1954.
- Peltola, Jarmo, *Työmailla, kabineteissa ja kaduilla. Valta ja lamapolitiikka Tampereella 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa III*. TUP. Tampere. 2008.
- Peltonen, Ulla-Maija, *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS. Helsinki. 2003.
- Roselius, Aapo, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura. Helsinki. 2010.
- Roselius, Aapo, *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi. Helsinki. 2013.
- Siironen, Miika, *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino. Tampere. 2012.
- Suomen suuriruhtinannan maan asetuskokoelma vuodelta 1883*. Keisarillisen senaatin kirjapaino. Helsinki. 1884.
- Tikka, Marko, *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Historiallisia tutkimuksia 230. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 2006.
- Vares, Vesa, *Suomi diktatuurien kontekstissa. Teoksessa Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*. Toimitaneet Erkki Railo ja Ville Laamanen. Edita. Helsinki. 2010.